

DE ZESTIENDE EEUW

Martin Roos

Belangrijke jaartallen	1517	kerkhervorming van Luther
	1500-55	Karel V
	1529	Turken voor Wenen
	1571	slag bij Lepanto
	1585	Spaanse herovering van Antwerpen
	1588	nederlaag van de Armada

Belangrijke personen

Karel V

Philips II

Hendrik VIII

Elisabeth I

Frans I

paus Leo X

Süleyman

Belangrijkste oorlogen	Spaans-Turkse oorlog (1526-1571)
	Nederlandse opstand (1568-1648)
	Frans-Spaanse oorlogen (ca 1525 - 1559)

Het is beter te spreken van de "late-medieval-early-modern age", zoals Denys Hay doet dan het begrip renaissance te gebruiken.

In de overgangperiode van de Middeleeuwen naar de nieuwe geschiedenis treden vele veranderingen op. Deze geschieden niet plotseling maar ontwikkelen zich geleidelijk tussen 1300 en 1550.

A. OP POLITIEK TERREIN

1. Het vooruitdringen van de Turken in de westelijke richting door aanvallen op Hongarije. Het Habsburgse rijk via land en via zee wordt hierdoor ten zeerste bedreigd, maar ook Venetië. Dus Karel V en Philips II hebben hiermee in het bijzonder te maken. Dit is veel belangrijker dan de opstand in de Noordelijke Nederlanden!

2. Het ontstaan van Spanje als grote mogendheid. In 1492 worden de laatste Moren onderworpen. De Spaanse koning wijdt zich aan de rest van Europa en vestigt het absolutisme.

Spanje onderneemt, in concurrentie tot de Portugezen een aantal ontdekkingsreizen naar Zuid-Amerika; dit levert zoveel zilver op dat de Spaanse koning onafhankelijk kan leven van de burgerij. Spanje zal dan ook nooit een "modern" land worden.

In 1494 wordt bij het verdrag van Tordesillas bepaald dat alles van westelijk van de 370 mijl lijn ten westen van Kaap Verdië ligt Spaans zal zijn, ten oosten Portugees (Brazilië).

3. De groei van het Habsburgse Huis. Het politieke gevolg is dat Frankrijk zich ingesloten voelt en tot 1756 een vast conflict: Habsburg tegenover Frankrijk in de Europese politiek bestaat.

Bezit van Karel V:

- 1. De Nederlanden en Franche Comté via Maria van Bourgondië*
- 2. Spanje + delen van Italië (Napels, Sicilië en Sardinië)
+ de Spaanse koloniën in Zuid-Amerika via Johanna de Waanzinnige*
- 3. De Oostenrijkse landen en na 1526 Hongarije en Bohemen via Maximiliaan.
Dit gebied wordt bestuurd door zijn broer Ferdinand.*
- 4. 1519 gekozen tot keizer van Duitsland.*

4. Rusland is twee eeuwen lang onderworpen geweest aan het Mongoolse rijk der "gouden horde", maar door Iwan de Grote, van Moskou, bevrijd. Hij onderwierp de zelfstandige Russische vorstendommen. Zijn huwelijk met een nicht van de laatste Byzantijnse keizer gaf hem naar zijn mening het recht tot het voeren van de dubbele adelaar in zijn wapen. In Moskou stichtte hij het tsarenverblijf Kreml. Rusland blijft voorlopig op Azië georiënteerd.

5. Staten gaan bonden met en tegen elkaar sluiten. Onderhandelingen worden aan gezanten of diplomaten opgedragen, zodat naast de soldaat ook de diplomaat een belangrijke rol gaat spelen. Dynastieke belangen zijn leidraad.

6. In verschillende landen verdwijnt de feodale of leenstaat en komt de absolute heerschappij op met de standenstaat: Vorstelijke macht berustte op verlening van gunsten, die de tot hofadel geworden edelen op de knieën bracht. Vorsten maken zich los van persoonlijke banden en versterken hun gezag door centralisatie.

B. OP MAATSCHAPPELIJK EN ECONOMISCH TERREIN

1. De zestiende eeuw begint als een samenleving van matig vrije boeren. Zij bezaten niet de grond, maar er was ook weinig dienstbaarheid meer, vooral niet in Nederland en Noord-Duitsland. Dit bestaan werd echter bedreigd door de enclosures (omrasteringen), waar gronden tot grote complexen werden bijeengevoegd en voor weiland gebruikt. Veel gemene gronden werden door landeigenaars ingepikt. Rijke boeren, adel-grootgrondbezitters en gronden bezittende kloosters (in de dode hand) werden rijker door de toename van productie. De arme boeren werden vooral armer, doordat ze hun aanvullingen vanuit de gemene gronden kwijt waren.

Juist het feit dat de kloosters zich zo verrijkten zette kwaad bloed. De drang om kloosters op

te heffen werd steeds groter.

2. Handel en industrie bleven georganiseerd. Maar het karakter van de organisaties begon te veranderen. De ambachtsman stond in direct contact met de gebruiker; de gilde-organisatie beschermde hem, maar hield ook alle vooruitgang tegen.

Er kwam ook import van grondstoffen en verkoop van producten van/naar gebieden buiten de lokale stadsmarkt. Hierdoor werd de koopman nodig als tussenpersoon. Men ziet een differentiatie optreden. Sommige ambachtslieden worden ondernemer, die in huisindustrie veel arbeiders voor zich laten werken. .

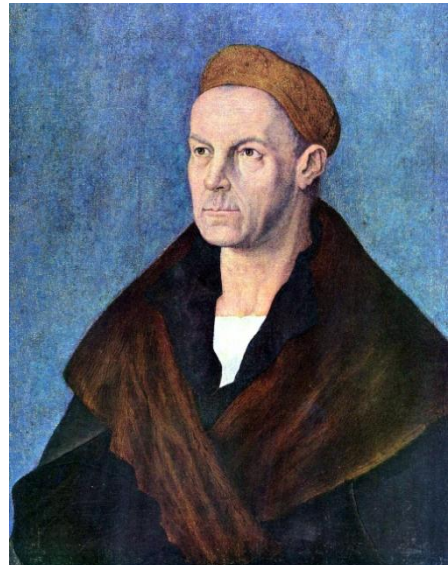
Het *justum pretium*, de gerechte prijs, bleef nog lange tijd de leidende gedachte (tegenaan van concurrentie). Ambachtslieden zochten hun bescherming in gilden. Hun inkomen werd bedreigd door massale plattelandsnijverheid. Op het platteland werden arbeiders aan het werk gezet door stadskooplui en ondernemers. In Nederland blijven de gilden bestaan. In Engeland en Frankrijk komen veel grotere organisaties (the incorporated company en het systeem van *métier et marchandise*) uit het midden van de gildenmeesters (het was heel moeilijk en vreselijk duur om tot die hoogte te stijgen) werden leden van het stadsbestuur gekozen.

3. Het verval van de adel.

a. door veten en oorlogen (Rozenoorlogen in Engeland) was het getal van hoge edellieden sterk afgenomen. b. door de inflatie was de adel zeer verarmd. c. vuurwapens zijn ook door burgers te hanteren. d. huurlegers en staande legers maakten de adel als militaire kaste overbodig. Steden begunstigen deze ontwikkeling. Liever betaalde men een som geld (sold) aan huurlingen dan de eigen burgers gevaar te laten lopen. Ook de vorsten wilden niet meer van vazallen afhankelijk zijn en huurden soldaten of richtten staande legers op. De adel had geen taak meer en werd afhankelijk van de vorst. Zij ontwikkelde zich tot hofadel, ambtenaren of werden officieren in de huurlegers. De vorst kon ook welgevallige personen in ambten benoemen en hun een heerlijkheid geven en zo tot adel maken.

4. Het vroege kapitalisme.

Door de groei van handel en bedrijfsleven was er een aanzienlijke middenklasse ontstaan na de Kruistochten. Het materiële belang van deze groep was tegenstrijdig aan de feodale wanorde. Het kapitaal kwam bij grote kooplieden en bankiers terecht, zoals Jacques Coeur in Bourges, de Fuggers in Augsburg en de banken in Genua, Florence en Milaan.

Jakob Fugger, tussen 1495 en 1525 de belangrijkste bankier van Europa

Deze bankiers staken boven menig feodaal man uit en financierden regeringen en vooral oorlogen.

Het vroeg-kapitalisme kwam in botsing met kerkelijke regels:

1. het renteverbod. De Lombarden noemden rente voortaan wisselkosten en dan mocht het. Calvijn stelt dat de geldlener met zijn geleende geld winst kan maken en dus aan de verschafter best rente mocht geven.
2. het *justum pretium* werd vervangen door een concurrerende vrije markteconomie. Geld werd een algemene waardemeter, was nodig voor huurleger (bepaalde dus de afloop van oorlogen) en men ziet dat de Jaarmarkten vervangen worden door beurzen, die het gehele jaar functioneerden.

C. WETEN EN WIJSHEID

In de Middeleeuwen was de grote vraag: is het rationele redeneren van Aristoteles te combineren met het christelijk geloof?

De groep van Dominicanen heeft deze combinatie uitgeprobeerd en met redelijk succes. Thomas van Aquino bouwt een heel theologisch systeem waarin geloven en weten wordt gecombineerd. (De *scholastiek in eigenlijke zin*) Deze Thomistische scholastiek, die deductief redeneert (vanuit een axioma) is de basis gebleven voor de Rooms-Katholieke kerkleer. Hun redenering op God toegepast luidt: God weet wat goed is en dat goede wil hij dus (de wil hangt van het verstand af)

De tegenstroming vormen de Franciscanen. Vooral Duns Scotus. Hun redenering is: het verstand hangt van de wil af. God wil niet wat goed is, maar de openbaring van God noemt de mens het goede. (nominalisme) God heeft onbepaalde macht en vrijheid, uitgaande boven alle redenen en moraal. (God is willekeurig) God is niet filosofisch definieerbaar.

Nog verder ging Willem van Occam. Hij stelt dat de mens op grond van waarneming en experimenten slechts zeker kan zijn van het bijzondere; alleen de verschijnselen zijn objectief verklaarbaar, de algemene begrippen niet. Dit leidt tot een inductieve redenering, waarbij ruimte komt voor experimenten en wetenschap in onze zin van het woord. Dit wordt de gedachtewereld van de reformatie, het Protestantisme.

In de vijftiende eeuw levert de wijsbegeerte geen nieuwe denkers op; men bestreed elkaar met haarkloverijen. (Door Erasmus belachelijk gemaakt door zijn voorbeeld dat de theologie uitvocht hoeveel engelen op de punt van een naald konden zitten). De Occamisten maakten hun beloften niet waar; er kwamen geen experimenten, doch slechts spitsvondigheden.

Er zijn twee reacties op dit dorre intellectualisme:

I. De mystiek. Maar niet de speculatieve mystiek van de Middeleeuwen die zich richtte op het wezen van God. In de XVde eeuw richtte de mystiek zich op verinnerlijking en was vooral op het praktische leven gericht: De *devotio moderna*, met Thomas à Kempis. (De navolging van Christus, *de imitatio christi*).

II. Het humanisme. Oorspronkelijke denkers, die niet de dogmatische verlossingsleer in het centrum van de belangstelling plaatsten, maar meer een levensleer ontwierpen naar de geboden van het Evangelie. De mens kan in vrijheid en redelijkheid de boosheid overwinnen (de leer van de vrije wil). Logica en ethiek worden meer en meer niet aan de kerk, maar aan de Oudheid ontleend.

N.B. De oorlogen in de zestiende eeuw kregen een ideologisch karakter; daarom kregen de oorlogen de schijn van godsdienstoorlogen.